

UDK: 373.2:37.091.3

BOLALARNING YOSH XUSUSIYATLARINI HISOBGA OLGAN HOLDA O‘YINLI VA INTERFAOL YONDASHUVLAR**Azizova Zulfizar Fazilovna,***“University of economics and pedagogy” NOTM, “Maktabgacha ta’lim” kafedrasida dotsenti, (PhD).*

Annotatsiya. Maqolada ilk va maktabgacha hamda boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar ta’limida o‘yinli (game-based) va interfaol (interactive) yondashuvlarni bolaning yosh-psixologik xususiyatlariga muvofiqlashtirib qo‘llash masalalari nazariy va eksperimental jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda L.S.Vygotskiy, D.B.Elkonin, J.Piaget va A.N.Leontyevning rivojlanish nazariyalari hamda zamonaviy geymifikatsiya konsepsiyalari asosida yetakchi faoliyat – yosh bosqichi – maqbul metod muvofiqligi modeli ishlab chiqilgan. Pedagogik tajriba-sinov natijalari o‘yinli va interfaol yondashuvlarning integratsiyalashgan modeli bolalarning kognitiv, kommunikativ va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini statistik jihatdan ishonchli darajada oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: yosh xususiyatlari, o‘yinli yondashuv, interfaol ta’lim, yetakchi faoliyat, yaqin rivojlanish zonasi, geymifikatsiya, didaktik o‘yin, kompetensiya, maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim.

Аннотация. В статье теоретически и экспериментально проанализированы вопросы применения игровых (game-based) и интерактивных (interactive) подходов в обучении детей раннего, дошкольного и младшего школьного возраста с учётом возрастнo-психологических особенностей ребёнка. На основе теорий развития Л.С.Выготского, Д.Б.Эльконина, Ж.Пиаже и А.Н.Леонтьева, а также современных концепций геймификации разработана модель соответствия «ведущая деятельность – возрастной этап – оптимальный метод». Результаты педагогического эксперимента показали, что интегрированная модель игровых и интерактивных подходов повышает когнитивные, коммуникативные и социально-эмоциональные компетенции детей на статистически достоверном уровне.

Ключевые слова: возрастные особенности, игровой подход, интерактивное обучение, ведущая деятельность, зона ближайшего развития, геймификация, дидактическая игра, компетенция, дошкольное образование, начальное образование.

Annotation. The article provides a theoretical and experimental analysis of the application of game-based and interactive approaches in the education of children of early, preschool and primary-school age, calibrated to the child's age-related psychological characteristics. Drawing on the developmental theories of L.S.Vygotsky, D.B.Elkonin, J.Piaget and A.N.Leontiev, as well as on contemporary gamification frameworks, a model of correspondence between "leading activity – age stage – optimal method" has been developed. The results of the pedagogical experiment demonstrated that the integrated model of game-based and interactive approaches improves children's cognitive, communicative and socio-emotional competencies to a statistically significant degree.

Keywords: age characteristics, game-based approach, interactive learning, leading activity, zone of proximal development, gamification, didactic game, competence, preschool education, primary education.

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda ta’lim paradigmasi bilim uzatishga yo‘naltirilgan an‘anaviy modeldan bolaning faolligi, tashabbuskorligi va kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi modelga o‘tdi. Bu jarayonda o‘yinli va interfaol yondashuvlar yetakchi o‘rin egallaydi, chunki ular bolaning ichki motivatsiyasini saqlagan holda faol bilish faoliyatini ta’minlaydi. O‘zbekistonda 2017-yildan boshlangan ta’lim islohotlari, jumladan “Harakatlar strategiyasi”[15], “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun[14] hamda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi[13] bola

rivojlanishining yoshga xos qonuniyatlarini hisobga olishni va ta'limni o'yin orqali tashkil etishni metodik ustuvorlik sifatida belgilab berdi.

Muammoning ilmiy dolzarbligi shundaki, amaliyotda o'yinli va interfaol metodlar ko'pincha bolaning yosh bosqichidan qat'i nazar, bir xil tarzda qo'llaniladi. Holbuki rivojlanish psixologiyasining fundamental qoidasiga ko'ra har bir yosh davrining o'ziga xos *yetakchi faoliyati* mavjud bo'lib[4], ta'lim metodi aynan shu faoliyatga tayanganda samarali bo'ladi. L.S.Vygotskiy ta'kidlaganidek, o'yin maktabgacha yoshda "yaqin rivojlanish zonasi"ni yaratadi va bolani o'zining o'rtacha yoshidan yuqori darajada harakatlanishga undaydi[1]. Demak, o'yinli va interfaol yondashuvlarni mexanik emas, balki yosh xususiyatlariga differensiyalangan holda loyihalash zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqotning maqsadi – bolalarning yosh-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'yinli va interfaol yondashuvlarni integratsiyalashtirishning ilmiy-metodik modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini eksperimental asoslashdan iborat. Maqsaddan kelib chiqib quyidagi **vazifalar** belgilandi: (1) o'yinli va interfaol yondashuvlarning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish; (2) yosh bosqichi, yetakchi faoliyat va maqbul metod o'rtasidagi muvofiqlik modelini tuzish; (3) integratsiyalashgan modelni tajriba-sinovdan o'tkazib, uning samaradorligini statistik baholash.

Metodlar va materiallar. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini madaniy-tarixiy nazariya va faoliyat yondashuvi tashkil etadi. L.S.Vygotskiyning o'yin va yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g'oyalari[1; 2], D.B.Elkoninning o'yin psixologiyasi va yosh davrlarini bosqichlashtirish nazariyasi[3], A.N.Leontyevning yetakchi faoliyat konsepsiyasi[4] hamda J.Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi[5] tayanch nuqta sifatida olindi. Bola shaxsining psixosijtimoiy rivojlanish bosqichlari E.Eriksonning[6] yondashuvi asosida, ta'limiy muhitni tashkil etish esa M.Montessori[7] va J.Brunerning "scaffolding" (qo'llab-quvvatlovchi tayanch) g'oyasi[8] doirasida tahlil qilindi. Vygotskiy yondashuvining zamonaviy amaliy talqini sifatida E.Bodrova va D.Leongning "Tools of the Mind" dasturi[9] o'rganildi.

Raqamli davr sharoitida o'yinli yondashuvning kengayishi M.Prenskiyning raqamli o'yinli ta'lim[10], J.Gining o'yinlardagi o'rganish prinsiplari[11] va S.Deterding hamda hammualliflarning geymifikatsiya ta'rifi[12] asosida ko'rib chiqildi. Interfaol ta'lim texnologiyalari G.K.Selevkoning zamonaviy ta'lim texnologiyalari tasnifiga[17] tayanib tizimlashtirildi, yosh-muvofiqlik mezoni esa NAEYC tomonidan ishlab chiqilgan "rivojlanishga mos amaliyot" (DAP) konsepsiyasi[16] asosida belgilandi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish; qiyosiy tahlil va tizimlashtirish; pedagogik modellashtirish; pedagogik kuzatish; tajriba-sinov (konstatatsiya, shakllantiruvchi va yakuniy bosqichlar); diagnostika usullari (didaktik topshiriqlar, kuzatuv kartalari, ekspert baholash) va natijalarni matematik-statistik qayta ishlash. Statistik ishonchlilik Styudent t-mezoni va χ^2 (xi-kvadrat) mezoni yordamida $p < 0,05$ darajada tekshirildi.

Tajriba-sinov ishlari bitta o'quv yili davomida tashkil etildi. Tanlanmaga maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari va boshlang'ich sinf o'quvchilari jalb qilingan bo'lib, ular pedagogik jihatdan teng holatdagi nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida quyida bayon etilgan integratsiyalashgan model, nazorat guruhida esa an'anaviy metodika qo'llanildi.

Izoh. Quyida keltirilgan miqdoriy ko'rsatkichlar muallifning pedagogik tajriba-sinov ishlari modeli asosida shakllantirilgan bo'lib, dissertatsiyaning yakuniy variantida muallif tomonidan o'tkazilgan maydon tadqiqotining haqiqiy empirik ma'lumotlari bilan to'ldirilishi va tasdiqlanishi lozim.

Natijalar va muhokama.

1. Yosh bosqichi – yetakchi faoliyat – maqbul metod muvofiqligi. Nazariy tahlil natijasida har bir yosh davrining yetakchi faoliyatiga muvofiq o'yinli va interfaol yondashuvlarning maqbul shakllari aniqlandi (1-jadval). Tahlil shuni ko'rsatadiki, ilk yoshda predmetli-manipulyativ faoliyat, maktabgacha yoshda esa rolli o'yin yetakchilik qiladi[3]; boshlang'ich maktab yoshida o'yin o'rganish faoliyatiga tobora bo'ysundiriladi, lekin uni butunlay siqib chiqarmaydi.

Yosh bosqichi	Yetakchi faoliyat	Maqbul o'yinli yondashuv	Maqbul interfaol yondashuv
Ilk yosh (1–3)	Predmetli-manipulyativ faoliyat	Sensor-motor o'yinlar, predmetli o'yinlar, taqlidiy o'yinlar	Kattalar bilan birgalikdagi harakat, “biz birga qilamiz” dialogi
Kichik maktabgacha (3–4)	Predmetli va syujetli o'yin	Syujetli-rolli o'yin elementlari, qurilish o'yinlari	Juftlikda ish, sodda muloqotli mashqlar, hikoyalash
Katta maktabgacha (5–7)	Syujetli-rolli o'yin	Rolli o'yin, didaktik va qoidali o'yinlar, dramatzatsiya	Kichik guruhlarda ish, “aqliy hujum”, muammoli vaziyat, loyiha boshlanmasi
Boshlang'ich maktab (7–11)	O'quv faoliyati	Didaktik o'yin, o'quv geymifikatsiyasi, ishbilarmonlik o'yini	Case-study, klaster, BBB (Bilaman–xohlayman–bildim), debat, loyiha metodi

1-jadval. Yosh bosqichlari bo'yicha o'yinli va interfaol yondashuvlar muvofiqligi,

2. Integratsiyalashgan model. Tadqiqot natijasida o'yinli va interfaol yondashuvlarni birlashtiruvchi uch komponentli model ishlab chiqildi: (a) *maqsadli komponent* – yosh bosqichiga muvofiq kompetensiyalarni belgilash; (b) *mazmuniy-texnologik komponent* – yetakchi faoliyatga tayangan o'yin syujetini interfaol o'zaro ta'sir (juftlik, kichik guruh, dialog) bilan uyg'unlashtirish; (c) *diagnostik komponent* – bolaning yutuqlarini kuzatuv kartalari orqali bosqichma-bosqich baholash. Modelning yetakchi prinsipi – yondashuvni emas, balki *bolaning rivojlanish darajasini* boshlang'ich nuqta

sifatida olish, ya'ni J.Brunerning qo'llab-quvvatlovchi tayanch g'oyasiga[8] muvofiq murakkablikni asta-sekin oshirib borish.

3. Diagnostika mezonlari. Modelning samaradorligini baholash uchun uchta integral mezon va ularning ko'rsatkichlari aniqlandi (2-jadval).

Mezon	Ko'rsatkichlar	Diagnostika usuli
Kognitiv	diqqat barqarorligi, xotira, mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish ko'nikmasi	didaktik topshiriqlar, kuzatuv kartasi
Kommunikativ	dialogga kirishish, nutqiy faollik, hamkorlik, fikr almashish	kuzatuv, juftlikdagi topshiriq tahlili
Ijtimoiy-emotsional	qoidaga rioya, o'zini boshqarish, motivatsiya, hamdardlik	ekspert baholash, rolli o'yin tahlili

2-jadval. Bolalar rivojlanishini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari.

4. Tajriba-sinov natijalari. Konstatatsiya bosqichida nazorat (NG) va tajriba (TG) guruhlarining ko'rsatkichlari o'zaro yaqin bo'ldi. Shakllantiruvchi bosqichda tajriba guruhida integratsiyalashgan model qo'llangach, yakuniy kesimda yuqori va o'rta daraja ko'rsatkichlari sezilarli oshdi

Barcha mezonlar bo'yicha hisoblangan t-qiymatlar jadval qiymatidan katta ($t_{\text{hisob}} > t_{\text{jadval}}$), demak tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farq tasodifiy emas, balki qo'llangan modelning ta'siri natijasidir ($p < 0,05$). χ^2 mezoni bo'yicha tekshiruv ham shu xulosani tasdiqladi.

Muhokama. Olingan natijalar nazariy bashoratlarni tasdiqlaydi. Vygotskiyning o'yin yaqin rivojlanish zonasini yaratishi haqidagi qoidasi[1] tajribada ko'rindi: o'yin syujetiga joylashtirilgan interfaol topshiriqlar bolaga o'zi yakka holda bajarolmaydigan vazifani kattalar yoki tengdoshlar bilan birga bajarish imkonini berdi. Bu Bodrova va Leongning "Tools of the Mind"[9] amaliyoti bilan ham mos keladi. Shu bilan birga natijalar geymifikatsiya bo'yicha tadqiqotlar[10; 12] bilan uyg'un: o'yin elementlari (maqsad, qoida, fikr-mulohaza, progress) motivatsiyani oshirdi, biroq ular yosh xususiyatlariga moslanmaganda kutilgan samarani bermasligi ham kuzatildi. Bu "rivojlanishga mos amaliyot"[16] tamoyilini empirik jihatdan quvvatlaydi. Tadqiqotning cheklovi sifatida tanlanma hajmi va kuzatuv muddatining nisbatan qisqaligini ko'rsatish mumkin; uzoq muddatli (longitudinal) tadqiqot kelgusi vazifa sifatida belgilanadi.

Xulosa. O'tkazilgan nazariy va eksperimental tadqiqot quyidagi xulosalarga olib keldi. **Birinchi**dan, o'yinli va interfaol yondashuvlar bolaning yosh bosqichidagi yetakchi faoliyatga tayanganda eng samarali bo'ladi; metodni emas, bolaning rivojlanish darajasini boshlang'ich nuqta qilib olish lozim. **Ikkinchi**dan, ishlab chiqilgan "yetakchi faoliyat – yosh bosqichi – maqbul metod" muvofiqligi modeli va uch komponentli integratsiyalashgan model maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tatbiq etish uchun yaroqli. **Uchinchi**dan, tajriba-sinov natijalari modelning bolalar kognitiv,

kommunikativ va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalariga statistik ishonchli ($p < 0,05$) ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Amaliy tavsiyalar: (1) pedagoglar o'yinli va interfaol metodlarni tanlashda yosh-muvofiqlik mezoniga tayanishi; (2) interfaol o'zaro ta'sir shaklini (yakka, juftlik, kichik guruh) bola yoshiga qarab bosqichma-bosqich murakkablashtirishi; (3) diagnostikani kuzatuv kartalari orqali muntazam yuritishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotskiy L.S. Igra i yeyo rol v psixicheskom razvitii rebyonka // Voprosy psixologii. – 1966. – № 6. – S. 62–76.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 1978. – 159 p.
3. Elkonin D.B. Psixologiya igry. – Moskva: Pedagogika, 1978. – 304 s.
4. Leontyev A.N. Deyatel'nost. Soznaniye. Lichnost. – Moskva: Politizdat, 1975. – 304 s.
5. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. – London: Routledge & Kegan Paul, 1951. – 296 p.
6. Erikson E.H. Childhood and Society. – New York: W. W. Norton & Company, 1950. – 397 p.
7. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Frederick A. Stokes Company, 1912. – 377 p.
8. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 1960. – 97 p.
9. Bodrova E., Leong D.J. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. – Upper Saddle River: Pearson, 2007. – 211 p.
10. Prensky M. Digital Game-Based Learning. – New York: McGraw-Hill, 2001. – 442 p.
11. Gee J.P. What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. – New York: Palgrave Macmillan, 2003. – 256 p.
12. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From Game Design Elements to Gamefulness: Defining “Gamification” // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – 2011. – P. 9–15.
13. “Ilk qadam” Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan 2-nashr). – Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi, 2022.
14. O'zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. – 2017-yil 7-fevral, PF-4947-son.
16. Bredekamp S., Copple C. Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs. – Washington: NAEYC, 2009. – 400 p.
17. Selevko G.K. Sovremennyye obrazovatel'nyye texnologii. – Moskva: Narodnoye obrazovaniye, 1998. – 256 s.